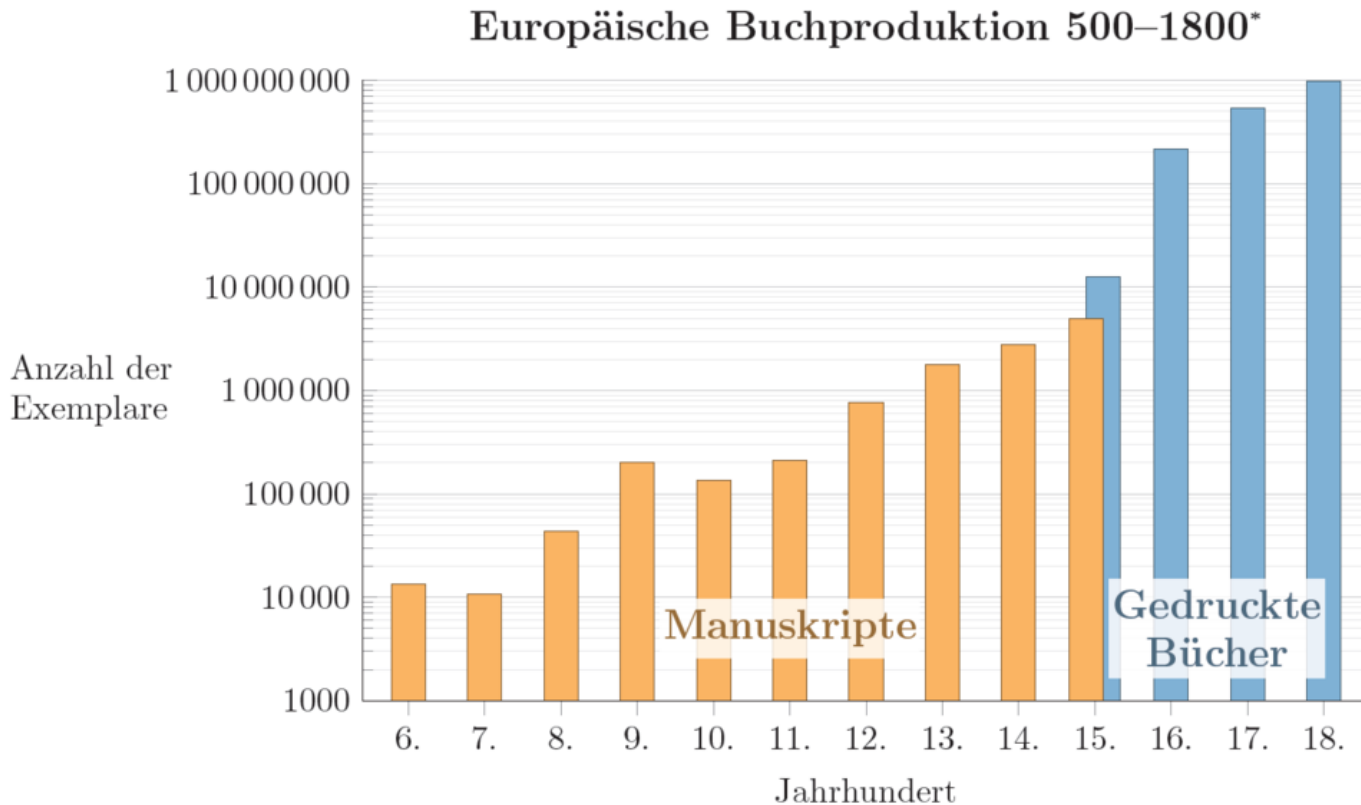

Tištěná kniha – historický přehled

Kniha 16. a 17. století

Od konce 15. století nárůst knižní produkce

*ohne Südosteuropa (byzantinischer, später osmanischer Bereich) und Russland

Od konce 15. století se podoba knihy oprošťuje od podoby rukopisných knih.

Od 16. století má kniha strukturu, kterou si udržela až do 19. století

EXLIBRIS

PRÍDEŠTI

PŘÍPÍSEK

PŘEDSÁDKA

TITULNÍ LIST

FRONTISPIS

LEGENDA

MALIŘ

RYTEC

TITUL

SIGNET

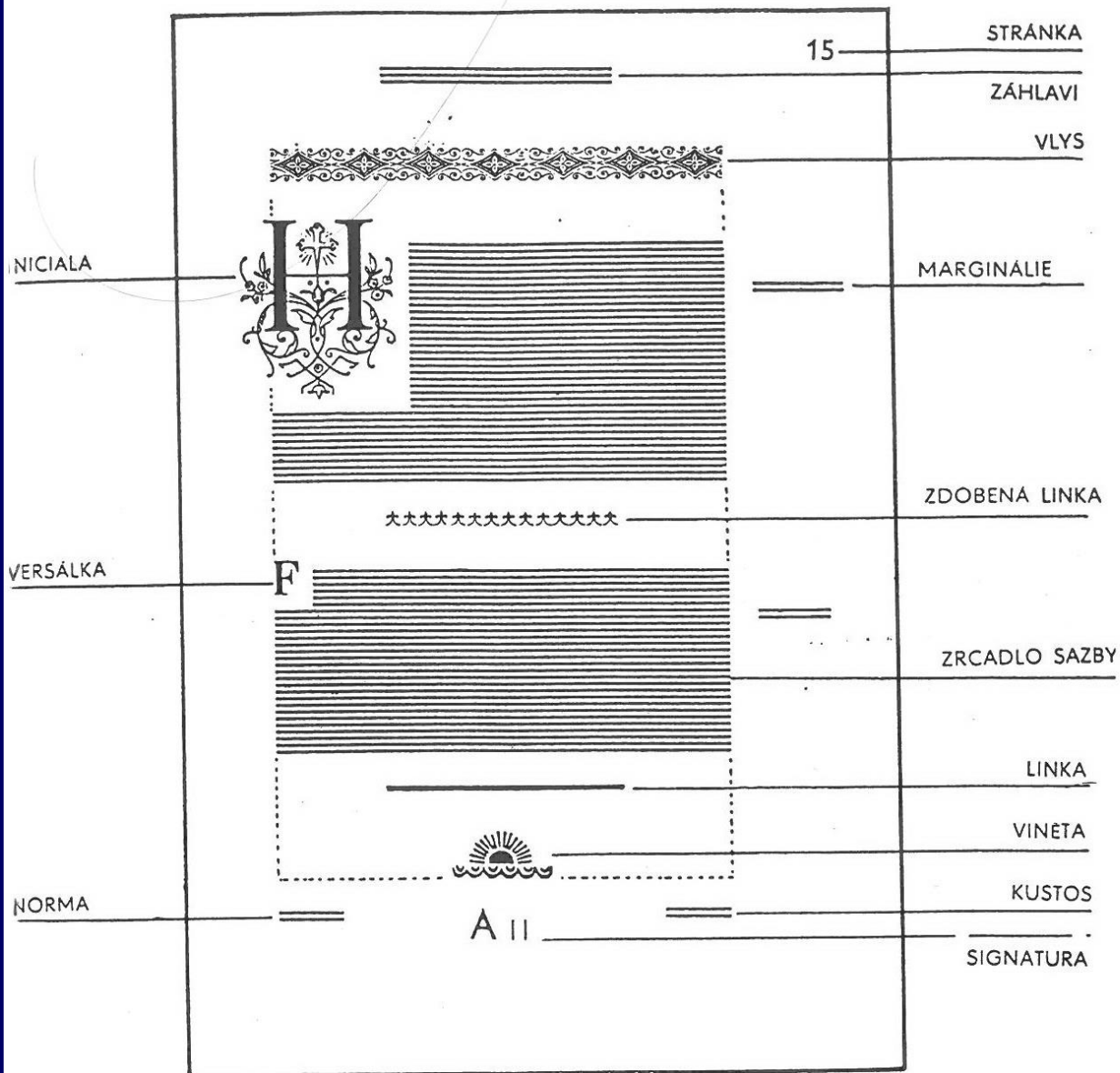

DEVISA

IMPRESUM

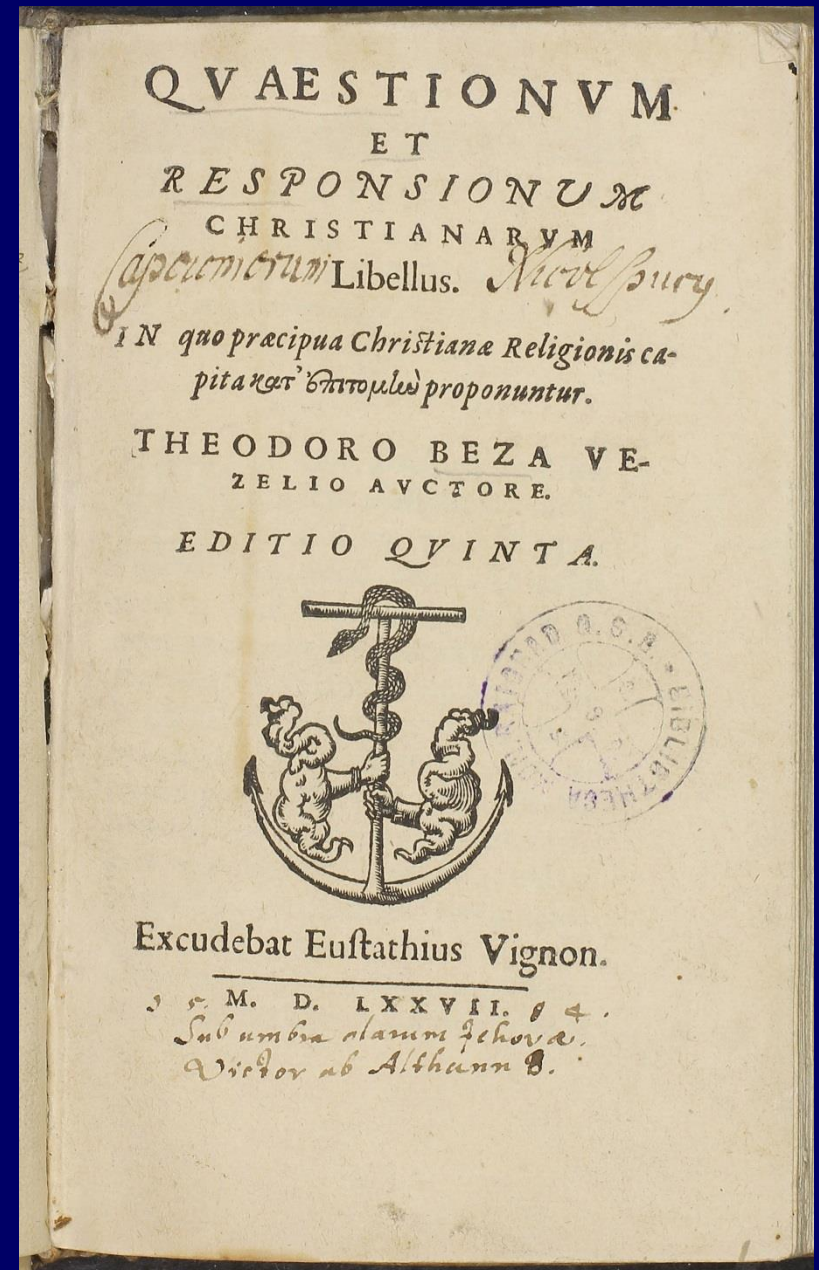

Tiskařské písmo

- Písmo nekopíruje kaligrafické předlohy, je konstruováno v souladu s možnostmi výroby kovové litery => tiskařská písma:
- **antikva** (vzorem pro velká písmena je antická římská kapitála, malá písmena vychází z karolínské minuskuly)
- **švabach** - specificky tiskové lomené písmo použitý poprvé roku 1485 v Norimberku. Má charakter bastardy a oblibu si získal relativně dobrou čitelností. V českých zemích se stal standardním písmem renesanční a barokní knihy, udržel se až do 19. století.
- V německém knihtisku byl kolem poloviny 16. století nahrazen **frakturou** - štíhlé písmo s ostrou kresbou

Tisk 16. století

- Čas knihy jako přepychového předmětu skončil a z knihy se stal užitečný předmět
- Renesanční kniha definitivně opouští od nápodoby rukopisů.
- Čtení knih je základní kulturně-společenskou nezbytností
- Podoba tisků se postupně vyvíjí a kniha získává strukturu, kterou si udržela až do 19. století

Kniha 16. století

- V 16. století se zvyšuje nabídka knih na trhu, ale i poptávka po knihách => fungující trh knih
- V 16. století se zvyšuje nabídka knih na trhu, ale i poptávka po knihách – důsledek politického, sociálního i kulturního rozvoje společnosti.
- Knihtisk ztrácel individuální umělecký charakter a do poloviny 16. století se transformoval na principech kolektivní práce (písmolijec, sazeč, tiskař, korektor, nakladatel + řada pomocníků).
- Od 16. století platilo, že vznik tiskárny zakládalo privilegium panovníka, od 18. století koncese udělovaná nejvyšším státním orgánem (gubernium)
- Knihtiskaři nepřijali cechovní zřízení, spíše se např. sdružovali u univerzit.

- Tištěná kniha už neslouží jen církvi a intelektuální elitě panovnických a šlechtických rodů. 15. a 16. století je dobou emancipace měšťanstva, pro nějž se kniha stane zdrojem praktických informací pro každodenní život.
- Tištěná kniha se na sklonku 15. století stala zbožím, které dováželi do českých zemí z říšských měst a Benátek knihkupci a jejich pomocníci i domácí i zahraniční kramáři obchodující s norimberským a jiným zbožím.
- Knihy dovezené z ciziny byly určeny především elitě, která měla zájem o vědecké poznatky, humanistickou literaturu, aktuální diskuse a politické informace.
- V 15. století a z větší části 16. století je vydavatelem tiskař, kniha je vydávána s podporou mecenáše (jemuž je kniha věnována), eventuálně i autora.

Výzdoba a úprava knih 16. století

Titulní list - jednoduchá
úprava, název doplněn
impresem (nad ním často
viněta nebo signet).

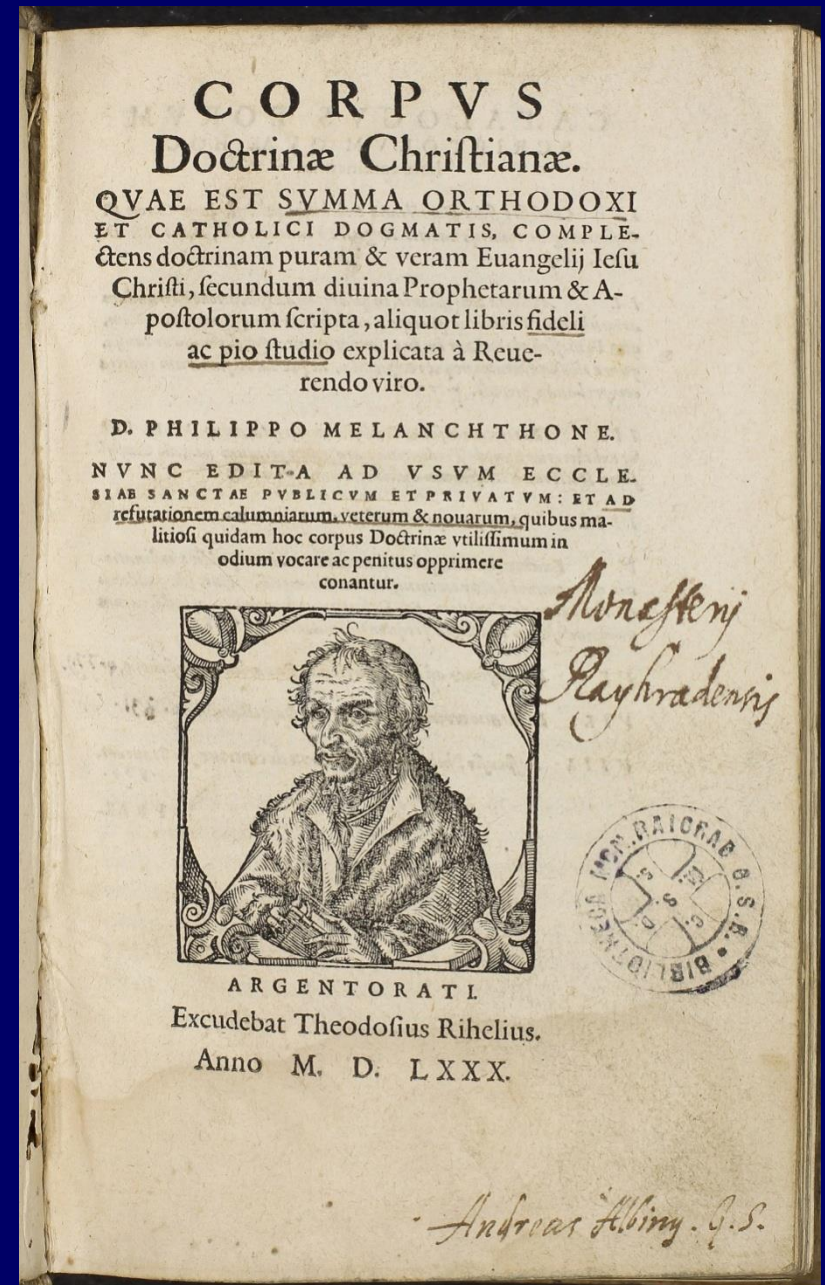
orámování titulního listu
– poprvé Johann Schott ve
Štrasburku asi v letech
1510-1511

Ilustrace v textu –
dřevořezy, od 2. poloviny
16. století mědiryt

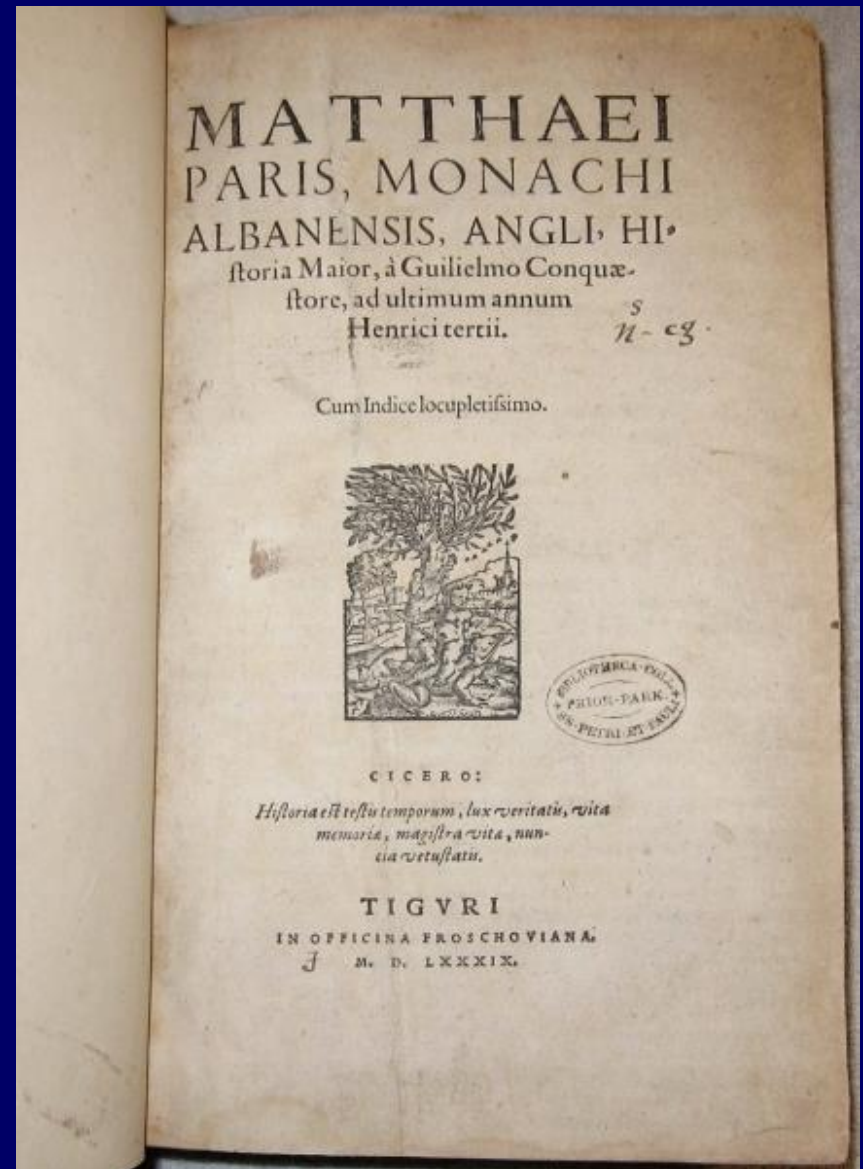
Výzdoba – typografické
ozdůbky, viněty, vlysy, ...

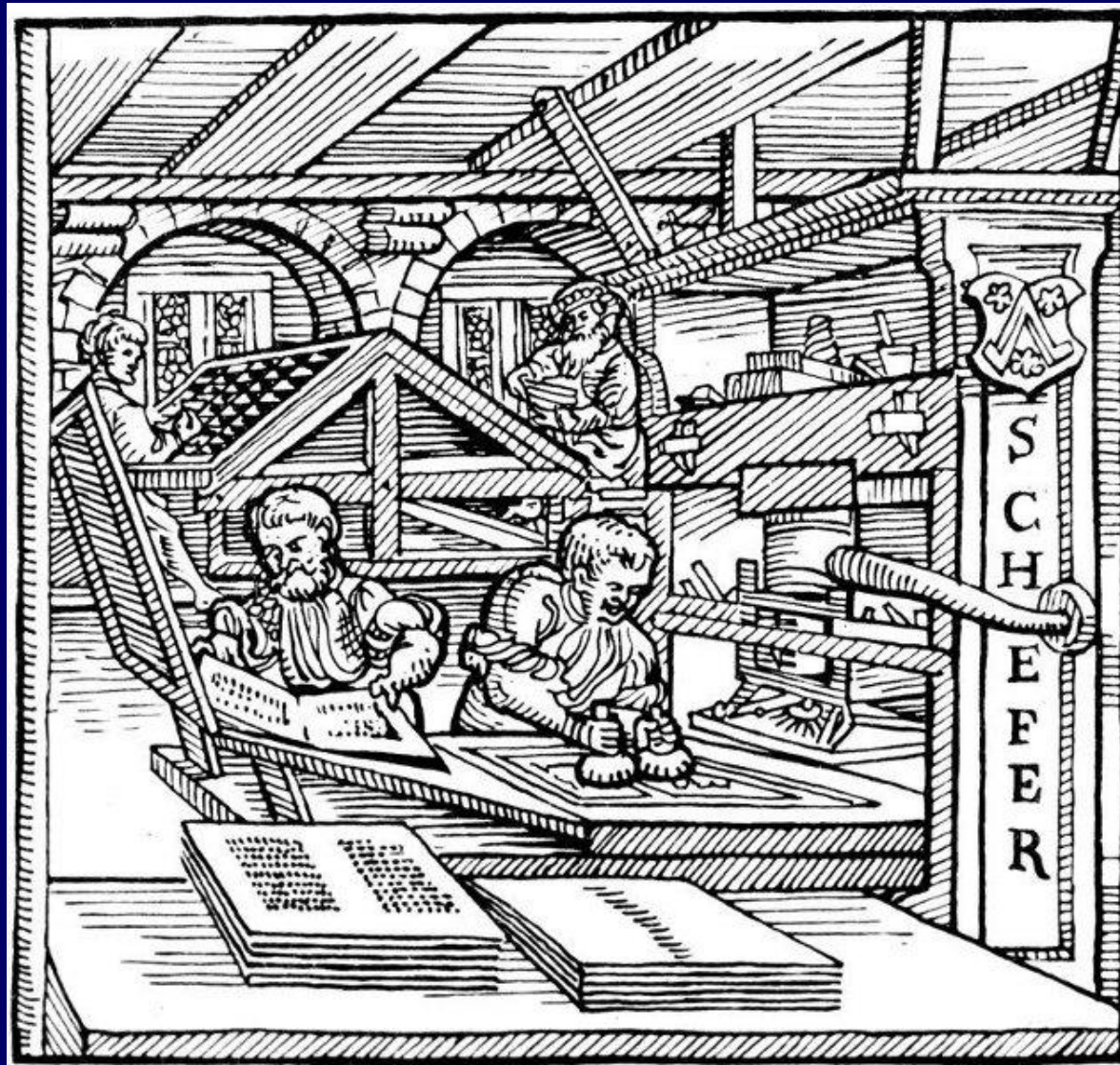
- Kniha se stává všeobecně rozšířené médium – stane se zdrojem praktických informací pro každodenní život.
- Z Itálie se do Evropy rozšířila móda klasické literatury, tisknou se učebnice, vědecká pojednání, teze, praktické příručky, kalendáře, atlasy, kosmografie ...

- Od 16. století se začíná rozvíjet knižní obchod.
- V 16. století vytvářela knižní produkce dostatečně velkou nabídku k tomu, aby měl přístup ke knize každý, kdo byl schopen číst.
- Nakladatele, tiskaře i autory těžce poškozovaly tzv. **patisky**.

Tiskařská centra a centra knižního obchodu

Německo

- Náboženská reformace využívá nového média k šíření a obhajobě svých myšlenek.
- Německá reformace využila **letáky**, které byly denní literaturou a musely se prodávat levně => Práce tiskařů nebývala čím dál více řemeslné výroby, štočky se po opotřebování použily znovu.
- Pro vnější úpravu tisků reformační doby je charakteristický jejich kvartový formát a ornamentální orámování titulního listu. (poprvé Johann Schott ve Štrasburku asi v letech 1510-1511)

- **Knižní veletrhy** – nestarší od 1473 ve Frankfurtu, kam byl přenesen z Mohuče. Konaly se vždy na podzim a na jaře a kolem poloviny 16. století sem přijíždělo na 200 zahraničních tiskařů a knihkupců vybavených privilegiem císaře.
- Konkurenční „protestantský“ veletrh byl založen v roce 1545 z iniciativy Martina Luthera v Lipsku, měl více regionální ráz.
- **Lipsko** - Melchior Lotter (1522 u něj vyšel překlad Nového zákona, který doprovodil 21 dřevorezy Apokalypsy Lucas Cranach st.)
- **Frankfurt nad Mohanem** - Sigmund Feyerabend a jeho rodinná dílna, Jost Amman, ...

- **Augsburg** – Hans Schönsperger, Sylvius Othmer, Heinrich Steiner, ...
- **Štrasburk** - Johann Grüninger, Johann Schott
- **Kolín nad Rýnem**
- **Erfurt** – tisk zdravotnědné a medicínské literatury
- **Norimberk** - dílna Kobergerova, Hieronymus Höltzel, Hans Stuchs, Wolfgang Huber, Friedrich Peypus, Hans Hergot, ...
- **Wittenberg** - Hans Lufft (výhradní tiskař Lutherových děl)

- **Švýcarsko**
- **Basilej** – Johann Frobenius (vydavatel děl Erasma Rotterdamského, spolupracuje s Hansem Holbeinem), Johann Amerbach, Johann Petri, Adam Petri, Heinrich Petri (1541 německy a pak 1550 latinsky tištěná vyšla u něj Kosmografie Sebastiana Münstera)
- **Curych** – Christoph Froschauer (vydává tisky Zwingliho), tiskárnu po jeho smrti 1590 přebírá firma Orell-Füssli

- **Francie**
- Tisky vynikají písmem i grafickou úpravou
- **Paříž** - Geoffroy Tory, Simon de Colines, Robert Etienne = Robert Stephanus (Od Františka I. dostal titul „královského knihtiskaře“)
- **Lyon** – Jean de Tournes (vydal 1564 Ovidiovy Metamorfozy), Sebastian Gryphius

- **Nizozemí**
- **Antverpy** – v roce 1555 založil tiskárnu Christophe Plantin
- **Amsterdam** - Gerard Mercator (1512-1594) jako jeden z prvních začal zhotovovat mapy mědirytem. Willem Janszon Blaeu a rodina Blaeu
- **Leyden** – Ludwig Elzevier a rodina Elzevierů

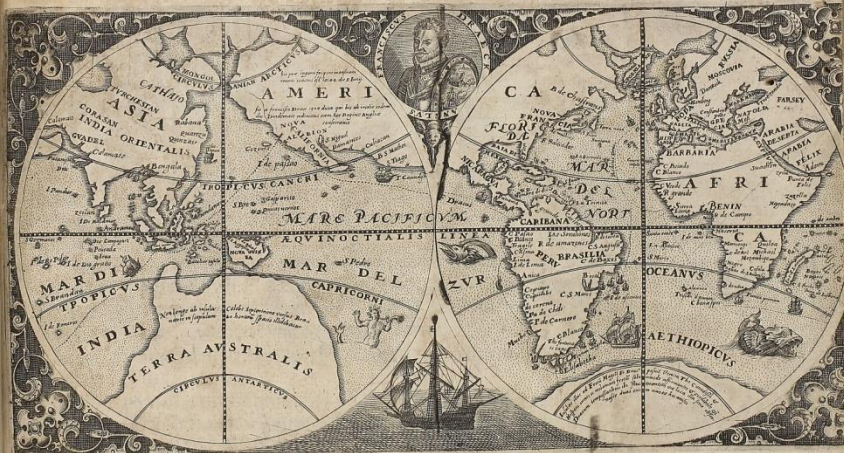
- **Itálie**
- **Benátky** - Francesco Marcolini, Aldus Manutius (Manuzio), Paolo Manutius – byl papežem povolán do Říma, kde založil Tipografia Romana
- Gabriele Giolito Ferrari
- **Florence** - rodina Giunta, Lorenzo Torrentino

ADDITAMENTVM;

Das ist/

Zuthuung zweyer fürnemer Keyssen
oder Schiffarten Herrn Francisci Drahen Ritters auß Engel-
landt/ In die West Indien vnd Americam gethan/ Neben noch etlichen
Figuren vnd Kupfferstücken / so beydes in das siebende
vnd achte Theil Americæ
gehören.

Tezo auffse zierlichste in Kupffer gestochen / vnd an den
Tag gegeben / durch Dieterich de Bry seligen hinterlas-
sene Wittwe vnd zween
Söhne.

Gedruckt zu Franckfort am Mayn / durch
Matthæum Becker.

ANNO

M. D C.

NICOLAI COPERNICITO- RINENSIS DE REVOLVTIONI- bus orbium coelestium,

Libri VI.

IN QVIBVS STELLARVM ET FL-
XARVM ET ERRATICARVM MOTVS, EX VETE-
ribus atq; recentibus obseruationibus, restituit hic autor.
(Præterea tabulas expeditas luculentasq; addidit, ex qui-
bus eisdem motus ad quoduis tempus Mathe-
maticum studiosus facillime calcu-
lare poterit.)

ITEM, DE LIBRIS REVOLVTIONVM NICOLAI
Copernici Narratio prima, per M. Georgium Ioachi-
mum Rheticum ad D. Ioan. Schone-
rum scripta.

Cum Gratia & Privilegio Cæs. Maiest.

BASILEAE, EX OFFICINA
HENRICI PETRINI

Čechy

- Kolem roku 1500 se odmlčela většina českých tiskáren
- **Benátská bible**
- výpravné vydání se 103 dřevořezky vytvořenými podle italských a německých originálů. Tištěna v Benátkách u Petra Liechtensteina, iniciátoři: Jan Hlavsa, Václav Sova, Lazar Burian.

Benátská bible

- Po roce 1520 obnovuje svou činnost **severinská tiskárna** pod vedením **Pavla Severina z Kapí Hory** – tiskem např. Postily Petra Chelčického, Lutherova kázání, 2 české bible vydané 1529 a 1537 tzv. **severinky**
- **Jan Severin mladší** – vydavatel Kroniky české od Václava Hájka z Libočan (1541)
- První nová tiskárna byla založena 1500 **Pavlem z Meziříčí** v Litomyšli. Protože byla umístěna na hoře Olivetské, říkalo se jí **Olivetská** a stejné jméno převzal i její majitel **Pavel Olivetský**. Tiskl hlavně pro potřeby Jednoty bratrské
- **Mikuláš Klaudyán** (zemř. 1522) – nejstarší mapa Čech

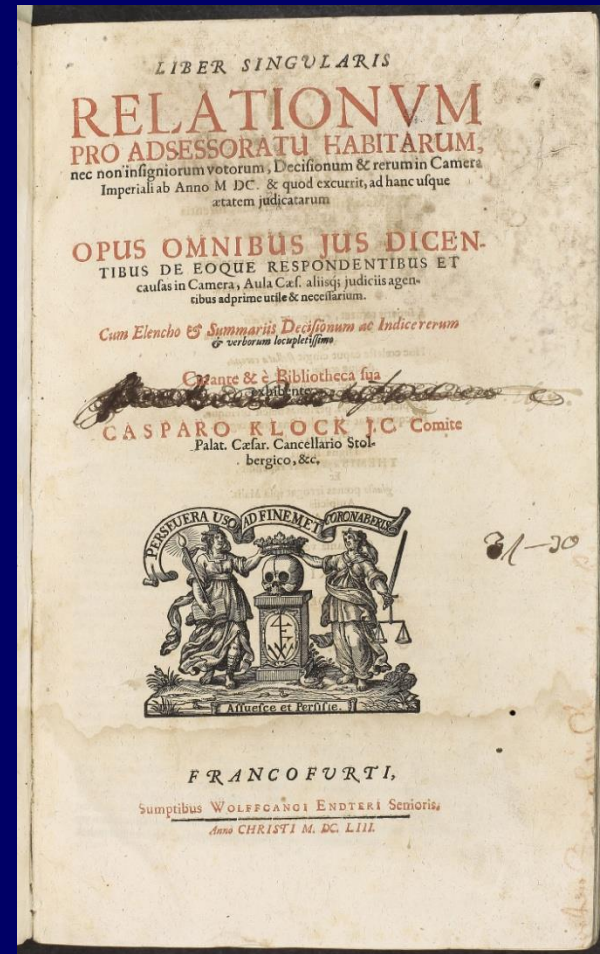
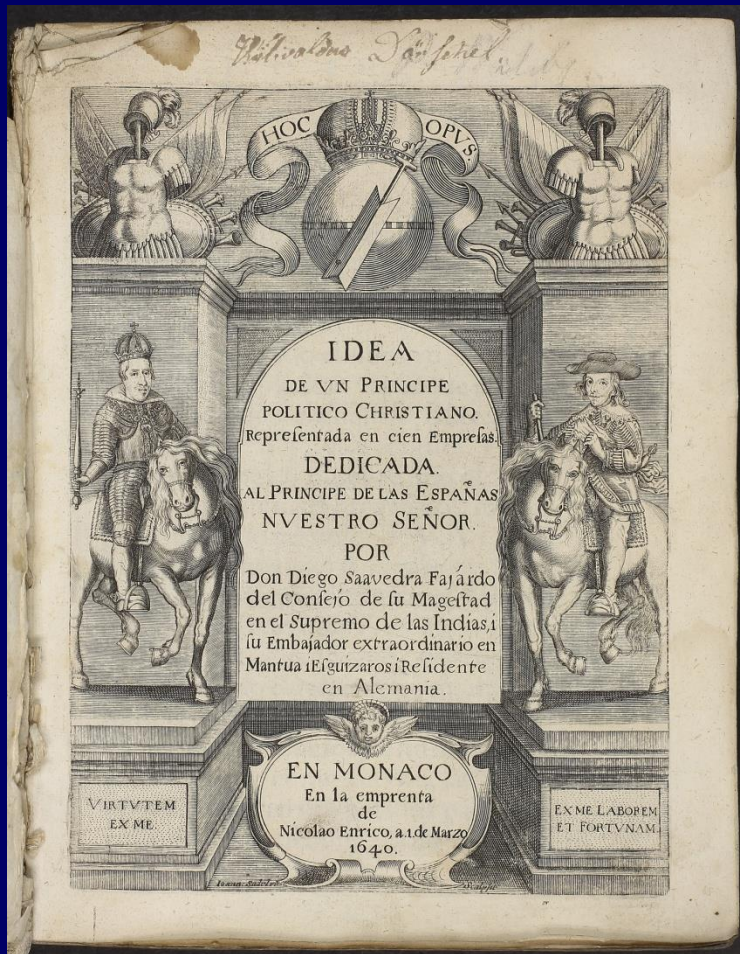
- V Čechách např. 1547 zakázán tisk ve všech místech mimo Prahu a Plzeň jako reakce na připojení k odboji. Tiskaři ale tiskli tajně a Ferdinand upustil od původního zákazu a zas tiskárnu po tiskárně povoloval. Požadoval při tom, aby na každém tisku byl udán spisovatel nebo knihtiskař a místo tisku.
- 1547 byli trestáni tiskaři pro účast na protihabsburském odboji => úplný zákaz knihtisku, jediná povolená tiskárna – Bartoloměj Netolický, knihtisk pod stálou kontrolou, cenzura v rukou katolické církve
- V roce 1562 byla veškerá schvalovací cenzurní moc dána arcibiskupu pražskému: *„Protož impresorům císař poroučeti ráčí, aby bez vědomí arcibiskupa pražského nic netiskli, nýbrž, což by tisknouti chtěli, jemu prvé každého času k přehlédnutí dodávali, neb arcibiskup od císaře poručení má, jak impresory v tomto rozděliti, aby chudí podle bohatých také živnost svou provozovati mohli.“*
- 1567 vydání cenzurního řádu

- **Bartoloměj Netolický** – jediný tiskař, který se neúčastnil odboje 1547 a mohl i poté tisknout
- **Jiří Melantrich z Aventýna = Jiří Rožďalovský** (1511-1580) – tiskárnu mu prodal 1552 Netolický se kterým Melantrich spolupracoval a 1549 vytiskl Bibli – navazuje na severinku
- 1552 Netolický prodává Melantrichovi tiskárnu
- Okolo Melantricha velká skupina humanistů (univerzita i dvorské úřady)
- Vydal 1562 Mattioliho herbář
- 1576 provdal Melantrich svou nejstarší dceru Annu za univerzitního profesora **Daniela Adama z Veleslavína** (1546-1599)

Daniel Adam z Veleslavína (1546-1599)

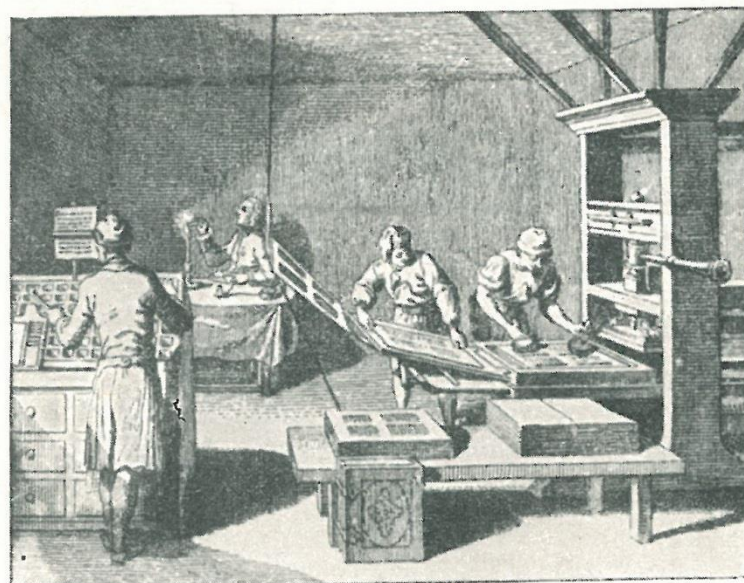
- V čele tiskárny od 1584
- asi polovinu vydaných titulů tvořila humanistická literatura, vydával i vlastní překlady, nekatolickou náboženskou literaturu, učebnice, slovníky, konverzační příručky, ...
- Veleslavínská tiskárna disponovala největším písmovým fondem v předbělohorské době
- Kalendář historický (1578 a 1590), druhé vydání Mattioliho herbáře (1596)
- Po smrti Daniela Adama z Veleslavína vedla tiskárnu jeho vdova Anna Veleslavínova z Aventýnu až do své smrti 1606.
- **Samuel Adam z Veleslavína** (1592-) vedl tiskárnu do roku 1620, kdy mu byl majetek zkonfiskován a tiskárna předána jezuitům.

KNIHA 17. STOLETÍ

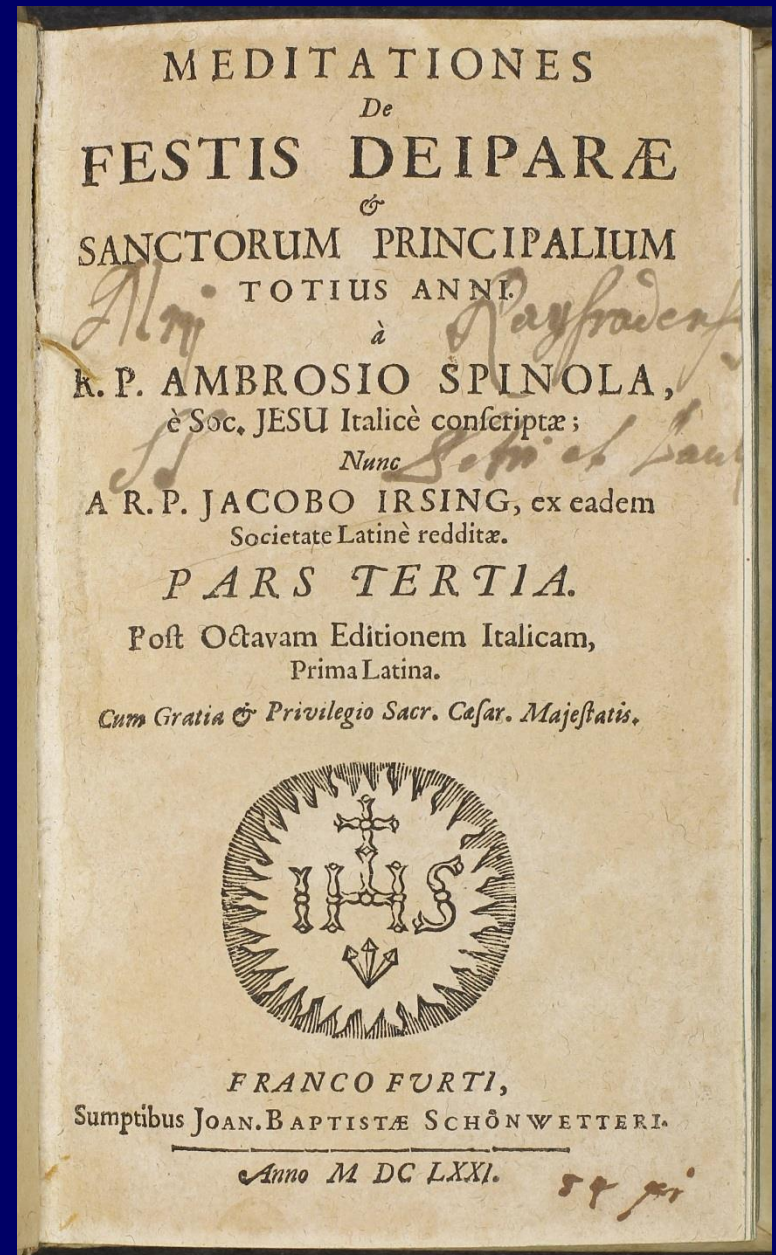
Tiskárna 17. a 18. století

- Organizace tiskárny zůstává až do konce 18. století téměř stejná jako na počátku 16. století

Tisk 17. století

- Tisk ovlivněn **třicetiletou válkou** => snížení populace, neutěšené hospodářské i politické poměry – zhoršila se kvalita papíru i barev
- **Politická a církevní cenzura**
- Výrazné změny nastávají v organizaci výroby a distribuci knih. Doba přeje velkým nakladatelským podnikům s rozsáhlou sítí agentů.
- Rozvíjí se mezinárodní trh s knihami, dochází ke specializaci a oddělení tiskárenské, nakladatelské a knihkupecké činnosti.

- **Žánrová různorodost** od náboženských a vědeckých knih až po knížky lidového čtení, kalendáře, kramářské písně, ...
- V 17. století se objevuje nový produkt – periodický tisk = noviny
- Vlastní tiskárny si zřizují světské a církevní instituce

IOANNIS SLEIDANI
COMMENTARIO.
RVM DE STATV RELIGIO-
nis & Reipublicæ, Carolo Quinto
Cæsare, Libri XXVI.

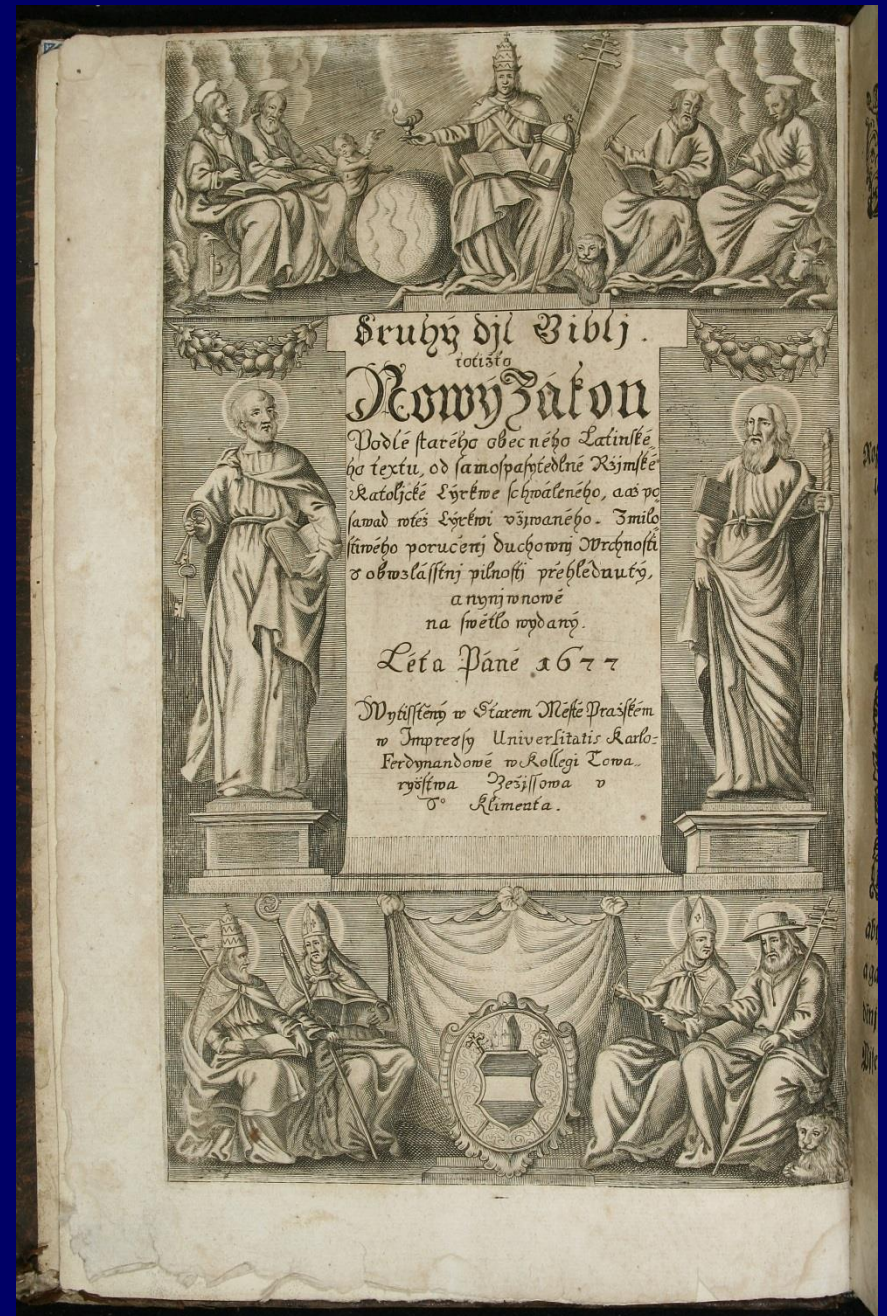
*Vna cum APOLOGIA ab ipso Authore conscripta
& INDICE locupletissimo.*

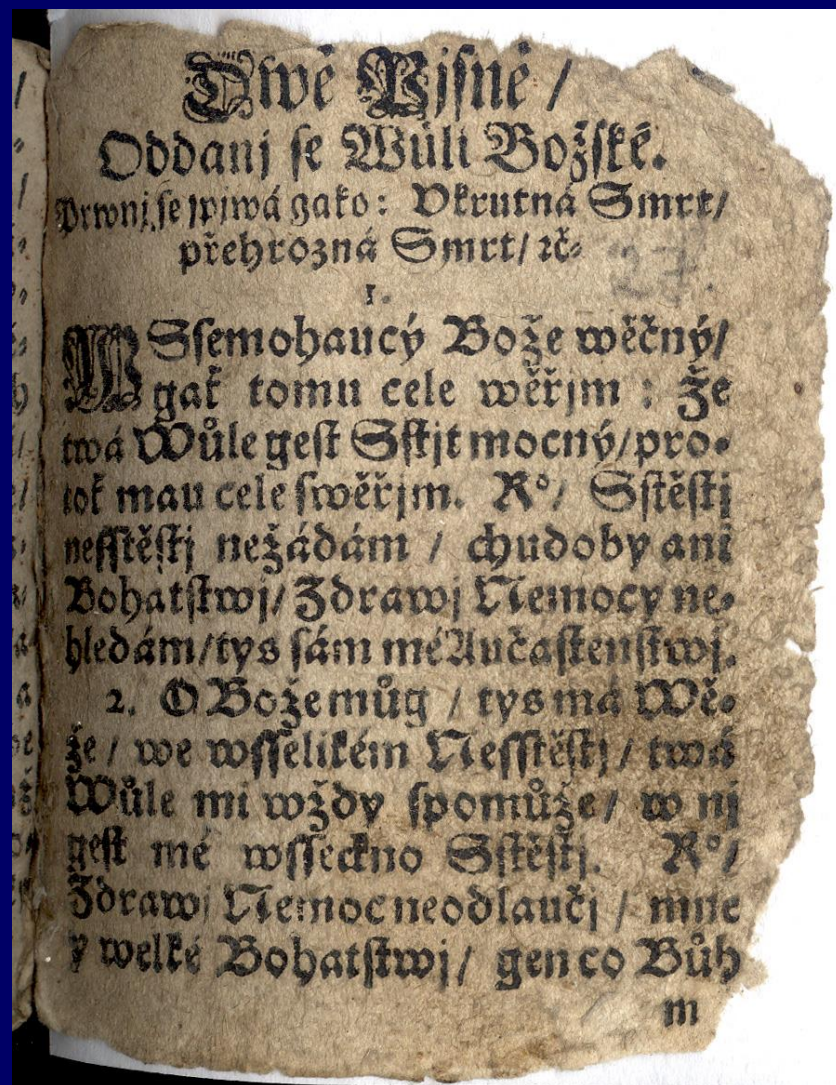
Cum Gratia & Priuilegio Cæsareæ Maiestatis.
ARGENTORATI
Excudebat Theodosius Rihelius.

Výzdoba a úprava knih 17. století

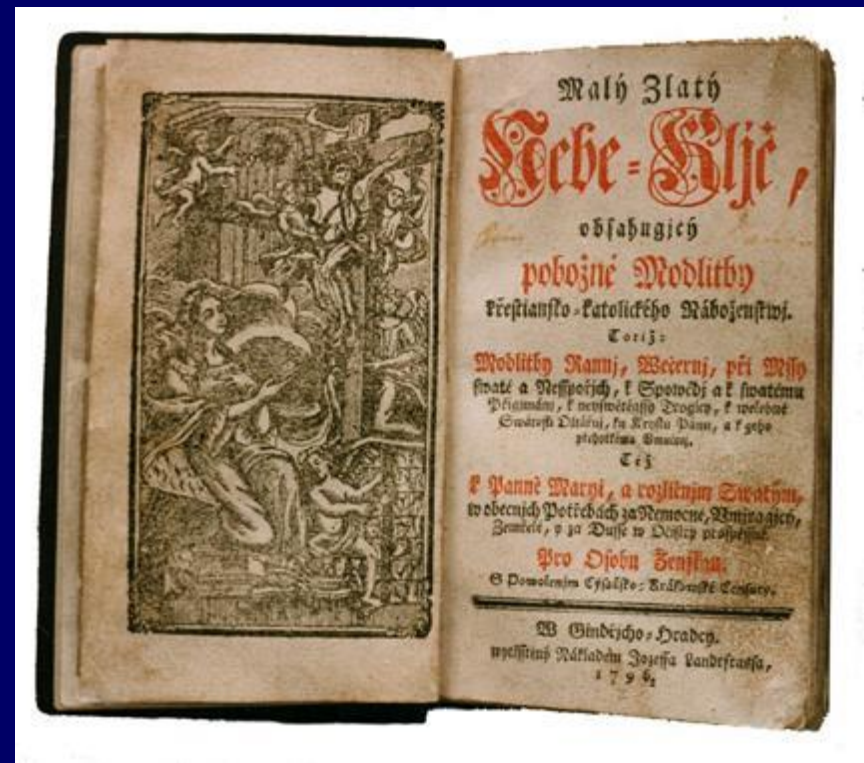
- Titulní listy tištěné v **borduře**
- Objevuje se **frontispis**
- **Ilustrace v textu** – dřevořezy, mědirytiny
- **Výzdoba** – vlysy, viněty, typografické ozdůbky

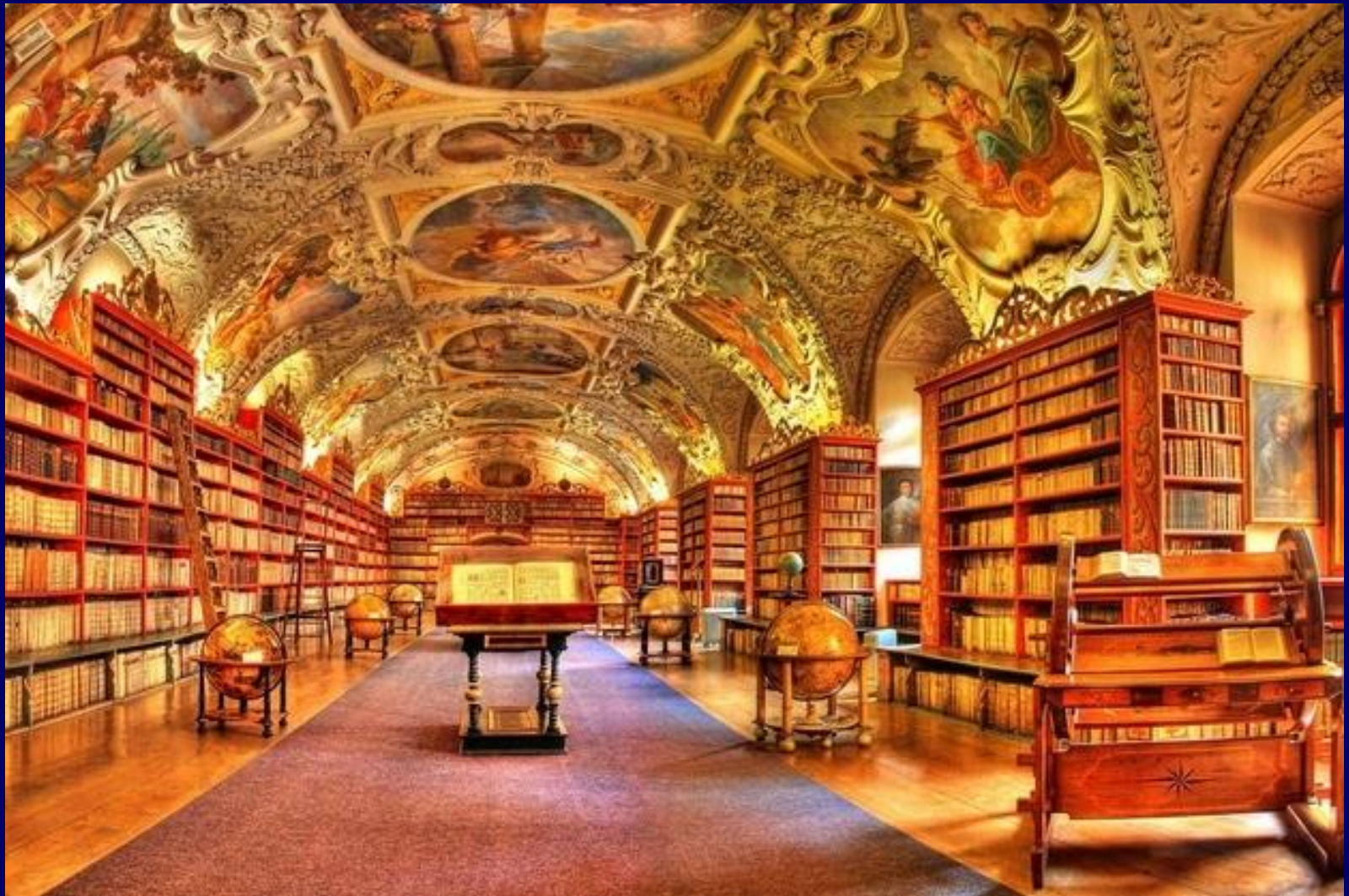
- Rozdíly mezi sazbou a úpravou tisků určených pro vzdělané obecnstvo a pro lidové publikum (viz jarmareční a pouťové sešitky)

- Domácí autoři nestačili zásobit knižní trh původními spisy, a proto i tato doba sahala ve značné míře k osvědčeným autorům zahraničním, samozřejmě katolickým a zejména jezuitským.
- Náboženská literatura představovala podstatnou část regionálních tiskáren
- Nejrozšířenější tisky 17.-18. stol. = modlitební knihy německého kapucína Martina z Kochemu (1634–1712)

Prestižní záležitostí se stávají knihovny –
vznikají interiérové knihovny

- **Německo**
- Johann Friedrich Cotta – zprvu vedl rodinné knihkupectví v Tübingen, později je přenesl do Stuttgartu.
- **Lipsko**
- Johann Gottlob Immanuel Breitkopf – vyniká, zdokonalil otcovu dílnu, zjednodušil a zlepšil tisk not, pokoušel se o zdokonalení mědirytu a tisku z desek
- Johann Friedrich Gleditsch – založil 1693 nakladatelskou firmu, která se dlouho držela pod jeho jménem. Teprve roku 1831 koupil F. A. Brockhaus, co zbylo u dědiců z Gleditschova nákladu.
- Moritz Georg Weidmann – tiskárna založená 1682
- Georg Joachim Göschen – vydal Goethova, Schillerova, Wielandova a Klopstockova díla.
- **Berlín**
- Georg Jacob Decker st. – pocházel z basilejské tiskařské rodiny. Roku 1755 vyženil v Berlíně tiskárnu Jeana Grynaea. Později se stal dvorním tiskařem, připojil ke své dílně i slévárnu písma
- Christian Friedrich Voos
- Matthäus Merian st. (1593-1650)
- Ludvík Elzevier (1540-1617)

- **Švýcarsko**
- Curych – Conrad Orell

- **Vídeň**
- Cosmoverius – jako univerzitní tiskař dostal 1649 privilegium dvorního tiskaře. Tiskl v letech 1640–1679 díla latinská, německá a italská.
- Johannes van Ghelen (1645–1721)

- Vlastní tiskárny si zřizují světské a církevní instituce – Cambridge University Press (1534), Oxford University Press, Tiskárna akademická v Praze pod vedením jezuitů, arcibiskupská tiskárna v Praze (od 1630)
- **Řím**
- **Tiskárna papežská** – založena Sixtem V. Vedle toho měl Vatikán vlastní slévárnu písma, která byla od roku 1610 spojena s tiskárnou. V roce 1626 založil papež Urban VIII. tiskárnu **Tipografia della Congregazione de Propaganda fide** s důležitým posláním ve službách kongregace, založené čtyři roky před tím. Už za několik let měla tiskárna razidla a matrice pro 23 řečí, a tiskla jimi bible a jiné náboženské knihy.

Tiskárna bratrská (1562-1578 Ivančice – 1579-1619 Kralice – 1629-1656 Lešno)

- Z popudu Jana Blahoslava zřídila 1562 Jednota bratrská v jeho biskupském sídle Ivančicích vlastní dílnu.
- Tiskárna kvůli utajení před státní i katolickou mocí své publikace neopatřovala úplnými impresy (v Ivančicích impresum Ex Horto ...)
- Po vydání mandátu Rudolfa II. 1577 se tiskárna stěhuje do Kralic, kde se souhlasem Jana st. ze Žerotína a později jeho synů Jana Diviše a Karla staršího pokračovala až do roku 1619. V roce 1620 a 1621 Kralice vypleněny vojskem.
- Tiskárna našla úkryt na zámku v Náměšti nad Oslavou, odkud byla v létě 1629 převezena přes Přerov do polského Lešna.
- V Lešně se již nemusela skrývat a pod správou J. A. Komenského byla přičleněna k bratrskému gymnáziu.
- Během švédsko-polské války bylo 1656 Lešno vypáleno a s ním shořela i tiskárna.

Čechy

- Po 1620 byl knihtisk v Čechách ochromen cenzurou (v rukou jezuitského řádu)
- po roce 1620 dochází k úpadku tisku – český tisk se obtížně uplatňuje, snižuje se jeho úroveň, rozsah, vliv.
- 28. 5. 1627 se dekretem přísně zapovídá prodej kacířských knih
- červen 1627 – zákaz prodeje neprohlédnutých knih přivezených ze zahraničí pod trestem jejich zabavení
- zavírají se židovské tiskárny, hebrejské knihy jsou zabavovány a ničeny
- 1628 se přímo nařizuje pálení nekatolických knih
- dohled nad prodejem knih na ulicích a na jarmarcích

- **Jezuitská tiskárna** – Pražská veleslavínská knihtiskárna byla darována 1621 jezuitům. Ti ji ale obratem prodali a teprve roku 1635 založili vlastní tiskárnu, do níž později v dražbě přikoupili část vybavení původní melantriško-veleslavínské tiskárny. Od roku 1656 sídlila tiskárna trvale v Klementinu. =>
- **Tiskárna Karlo-Ferdinandovy university nebo klementinská tiskárna.** Byla v ní 1677–1715 vydána Svatováclavská bible. Po zrušení jezuitského řádu tiskl faktor Jan Adam Hagen, 1776 se stala tato tiskárna majetkem **normální školy**, jejím správcem byl faktor Fr. Tomsa, který si získal zásluhy o zdokonalení knižního písma.
- **Arcibiskupská tiskárna** – založil ji 1630 kardinál Harrach při arcibiskupském semináři v Králově dvoře v Praze u Prašné brány. Sloužila potřebám kněžského semináře. V druhé polovině 17. století bývala nazývána arcibiskupskou tiskárnou u sv. Benedikta v koleji sv. Norberta.

- Praha - Karel Jan Hraba, Karel František Rosenmüller, Karel Arnolt, Jiří Laboun (tiskárna od 1688-1769), Jiří Černý z Černého Mostu (Jiří Nigrin), František Jeřábek, Fischer
- Brno – Trassler, Trattner, Svoboda, Johann Siedler, Sinapi
- Neumannova tiskárna,

Brno

- 1601 - Bartoloměj Albrecht Forman, nazývaný Albertus Auriga nebo jen Bartoloměj Albrecht
- 1614 Kryštof Haugenhoffer
- 1642 Jan Bernard Werner
- 1688 František Ignác Sinapi